

Mardin Coğrafyasında Hekimlik Mesleğine Prosopografik Bir Bakış: *Târîhu Duneyser* Bağlamında Duneyser’de Faaliyet Gösteren Hekimlerⁱ

A Prosopographical Perspective on the Medical Profession in the Mardin Region: Physicians Working in Duneyser in the Context of *Târîkh Dunayser*
Mehmet Kavakⁱ

ⁱDr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
https://orcid.org/0000-0001-5917-0504

Öz

Amaç: Bu çalışmada Artuklular devrinde yaşamış çok yönlü bir alim ve aynı zamanda hekim olan İbn İlâlmîş’in (1178-1242) yazdığı *Târîhu Duneyser* adlı biyografi (tabakât) kitabından hareketle Duneyser (Kızıltepe/Mardin) coğrafyasında aktif hekimlik yapan 8 hekimin biyografisi ele alınacaktır.

Gereç ve Yöntem: Bahsi geçen bu kitabın hekimlerle ilgili olan ve iki kısımdan oluşan yedinci bölümünün yanı sıra bu hekimlerle ilgili olarak bilgi içeren dönemin tarih, coğrafya, tabakât kitapları ve mevcut araştırmalardan yararlanılmıştır.

Bulgular: Artuklu devrinde Mardin yöneticisi Timurtaş’ın tavsiyesiyle Hekim İlâlmîş’a yazdırılan ve şehrin seçkin bilginlerinin biyografisini konu edinen *Târîhu Duneyser* isimli kitabı kaynakların çok az bir kısmında zikredilen simaları ele alması bakımından kıymetlidir. Çalışmada adı geçen bazı hekimlerin dönemin tıp dünyasında meşhur olduğu ve eserlerinin günümüze kadar ulaştığı bilinmektedir. Kitapta farklı meslek grubundan altmış kişinin biyografisine yer verilmiş olup bunların sekizi hekimdir ve Duneyser’de aktif hekimlik yapmıştır. Bu hekimlerden ikisinin babası şehirde aktif görev yaparken Duneyser’de doğmuşlar ve hekimlik mesleğine bu şehirde başlamıştır.

Sonuç: Orta Çağ’da önemli şehirler arasında sayılan Duneyser’in gerek tababet gerekse de diğer meslek grupları için uygun bir ortam olduğu söylenebilir. Bağdat ve Musul merkezli eğitim sürecinden geçmiş hekimlerin Duneyser’i tercih etmeleri bu coğrafyada bilimsel ortamı destekleyici bir idarenin olduğuna işaret eder. Bu hekimlerin hem kendi aralarında hem de farklı coğrafyalardaki hekimlerle iletişimi ve hoca-öğrenci ilişkisi bilginin taşınmasında ve etkileşimde rol oynayan faktörlerdendir. Dolayısıyla Duneyser merkezli hekimlerin birçok ortak özelliği aynı zamanda çalışmanın prosopografik yönünü de yansıtmaları açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Duneyser, Mardin, hekim, tıp mesleği, Artuklu devri

ABSTRACT

Objective: This study focuses on the biographies of eight physicians who practiced medicine in the region of Dunayser (present-day Kızıltepe/Mardin/Türkiye) during the Artuqid period. The primary source is *Târîkh Dunayser*, a biographical (ṭabaqât) work authored by the polymath and physician Ibn al-Ilâlmîsh (1178–1242).

Materials and Methods: The analysis is based on the seventh chapter of *Târîkh Dunayser*, which consists of two parts specifically dedicated to physicians. Additional information has been gathered from contemporary historical, geographical, and biographical works, as well as modern academic studies.

Results: Commissioned by Timurtaş, the Artuqid ruler of Mardin, this work presents the biographies of sixty distinguished figures, eight of whom were physicians active in Dunayser. The value of the text lies in its coverage of individuals rarely mentioned in other sources. Some of the named physicians were prominent in the medical world of their time, and their writings have survived. Two of them were born in Dunayser and began their careers there, following in the footsteps of their fathers.

Conclusion: Dunayser was a significant medieval city that provided a suitable environment for both medical and scholarly pursuits. The fact that physicians trained in Baghdad and Mosul chose to reside and work there suggests a supportive intellectual and political climate. The interaction among local and regional physicians, along with mentor-student relationships, contributed to knowledge transmission. The shared characteristics of these figures also underscore the prosopographical dimension of the study.

Keywords: Dunayser, Mardin, physician, medicine, Artuqid period

ⁱMersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2025;15(3): 930-943

DOI: 10.31020/mutftd.1705237

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 24 Mayıs 2025; Kabul Tarihi - Accepted: 19 Ağustos 2025

İletişim - Correspondence Author: Mehmet Kavak <mehmet.kavak@bilecik.edu.tr>

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License kapsamında lisanslanmıştır.

Giriş

Orta Çağ’ın nüfus bakımından orta ölçekli şehirleri arasında değerlendirilen ve İslam coğrafyacıları tarafından sıklıkla zikredilen *Duneyser* (دُنَيْسَر) Artuklular devrinde önemli bir merkez olarak ön plana çıkmaktadır. Şehrin adının aslında *Dunyaser* (دُنْيَاسَر) olduğunu vurgulayan İbn Hallikân’a göre bu adlandırma *dunya* ve *ser* (baş) kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur ve “dünyanın başı” anlamına gelen, Arapça olmayan (Farsça bir terkip) birleşik bir kelimedenden türemiştir. İbn Hallikân şehre bu ismin verilmesini yolların birleşim noktasında bulunmasına ve her taraftan buraya tüccar gelmesine bağlar. İsmi yapısal yönünü de açıklarken Acemlerin izafet yani tamlama yaptıklarında manaca önce gelen kelimeyi sonda zikrettiklerini, dolayısıyla aslında “ser” kelimesinin ilk kelime olduğunu dile getirir. *Duneyser* veya *Dunyaser* ismi Farsça’da olduğu gibi Kürtçe’de aynı şekilde *dünyanın başı* anlamına gelir. Aslında “dünyanın başı” kavramı “dünyanın başkenti” anlamında da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bağlamsal olarak birinci kelime olan “dünya” ile en uyumlu ikinci kelimenin *sir* (sarımsak: Farsça ve Kürtçe) değil de *ser* (baş: Farsça ve Kürtçe) olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ismin Arapçalaşmış bir kelime olduğu ve dolayısıyla *Düneysir* şeklinde de okunduğu bilinmektedir. Şehrin Orta Çağ’da bilinen bir diğer ismi Koçhisar’dır. Günümüzde ise Mardin iline bağlı Kızıltepe ilçesidir. Şehrin ve ondan ismini alan eserin adı farklı kaynaklarda *Duneyser*, *Dunyaser*, *Düneyser*, *Düneysir* ve *Duneysir* şeklinde yazılmıştır.¹⁻⁶ Tüm bu izahatın ardından metin içinde şehrin adı *Duneyser* olarak kullanılacaktır.

Orta Çağ’ın önemli coğrafyacılarından İbn Havkal, 10. yüzyılda *Duneyser*’in bir köy olduğunu ancak burada pazar günleri panayır kurulduğunu ve buraya her yerden ticari ürünler getirildiğini ifade etmektedir. Şehrin ticari anlamda gelişmesi için misafirlerin konaklayacağı mekanlar ve çarşılar inşa edildiğini belirterek buranın bir cazibe merkezi haline getirildiğini vurgulamaktadır.⁷ 12. Yüzyılın son çeyreğinde şehirde bulunan seyyah İbn Cübeyr ise perşembe, cuma, cumartesi ve pazar günleri burada büyük *bazar* (panayır) kurulduğunu ve dolayısıyla buranın çevre şehir ve ülkelerle sıkı ticari ilişkileri olduğunu bildirir. Geniş vadide bulunan şehrin sebze ve meyve bahçelerine, su sistemlerine, hamam ve eğitim kurumlarına dikkat çekmektedir.⁸ Ancak zaman zaman çeşitli faktörlerin etkisiyle gerek nüfus gerekse ticari faaliyetler yönünden şehirde gerilme yaşadığı görülmektedir. Hem çocukluğunda hem de ömrünün sonralarına doğru şehri gezen Yâkût el-Hamevî’nin gözlemleri *Duneyser*’in 30 yıl içinde yaşadığı değişimi göstermesi açısından değerlidir. Bu tarihler aynı zamanda çalışmamızda bahsettiğimiz hekimlerin de şehirde doğduğu veya çalıştığı zaman dilimlerine tekabül eder. Yâkût el-Hamevî (d.1178/ö.1229) çocukken *Duneyser*’i gördüğünde (1188 veya 1195) bir köy halinde olduğunu ancak 30 yıl sonra tekrar burayı ziyaret ettiğinde (1218 veya 1224) buranın büyük bir şehre dönüştüğünü anlatarak bu süreçte şehrin artan nüfusuna ve büyüyen çarşılarına dikkat çeker. Aynı zamanda *Duneyser*’in yaşanılabilirlik açısından sağlıklı havasına, kaliteli içme suyuna ve verimli tarım arazilerine vurgu yapmıştır.² Dolayısıyla nüfus, ticaret, tarım ve uygun yaşam koşulları şehrin farklı yönlerden gelişimine de

ⁱ Bahsi geçen 30 yılın hangi tarihler arasında olduğu net olmadığından, müellifin kitabını yazmaya başladığı ve bitirdiği tarihlerden hareketle Yâkût el-Hamevî’nin *Duneyser* ziyaretleri için bir değerlendirme yapılacaktır. Çünkü bu ziyaret tarihleri, aynı zamanda bu çalışmada biyografilerine odaklanılan hekimlerin yaşadığı yüzyılı da kapsamaktadır. Hekimlerin mekân tercihi ile şehrin gelişmişliği arasındaki ilişki önemli olduğundan bu muğlaklığı gidermekte fayda vardır. Bahsi geçen 30 yıllık bu süreçte Yâkût el-Hamevî’nin hem çocukluğunda hem de ömrünün sonlarında, *Duneyser* için yapmış olduğu farklı değerlendirmeler şehrin hızlı gelişimini ve yükselişini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Müellifin, kitabını 1218 tarihinde yazmaya başladığı ve 1224 tarihinde bitirdiği bilinmemektedir. Ancak *Duneyser*’le ilgili bilgileri bu tarih aralığının hangi senesinde kitabına kaydettiği bilinmemektedir. Şehre ilk geliş tarihi, kitabına başladığı ve kitabını bitirdiği 1218 ve 1224 tarihlerinden sırayla 30 yıl çıkarılarak tespit edilebilir. Buna göre Yâkût el-Hamevî’nin *Duneyser*’i ilk ziyareti en erken 1188, en geç 1195; ikinci ve son ziyareti ise, en erken 1218, en geç 1224 senesi olmalıdır. Bu durumda Yâkût el-Hamevî, *Duneyser*’i ilk gördüğünde 10 veya 16 yaşlarındadır. 51 yaşında vefat eden müellifin *Duneyser*’i son ziyareti ise 40-46 yaşlarındaki bir yıla tekabül etmektedir.

olanak sağlamış ve farklı meslekten insanların buraya yönelmesine olanak sağlamıştır. Gerek İbn İlalmış’ın gerekse de çağdaşı Yâkût el-Hamevî’nin eserlerinde şehrin farklı yönlerine dair övgüleri 13. yüzyıl Duneyser’inin şehir yaşantısı için avantajlı bir konumda olduğunu göstermektedir.

Burada ikamet eden sekiz farklı meslek grubundan toplamda altmış kişinin yaşam öyküsü bir hekim tarafından kaleme alınan *Târîhu Duneyser* adlı eserde detaylıca anlatılmıştır. Eserin müellifi İbn İlalmış, çalışmasında biyografisini verdiği hekimleri üç grupta ele almıştır. Beş kişiden oluşan birinci gruptaki hekimleri, çalışma sistemlerinde tıpta *kıyas* (analoji/benzeşim kurma) yöntemini benimsemelerinden dolayı ilk grupta değerlendirmiştir. Bir kişiden oluşan ikinci gruptaki hekim için herhangi bir tanımlama yapılmadığı için bu şahsın kıyasçı hekimlerden olmadığı görülmektedir. Son gruptaki iki hekimin en ilginç özelliği ise babaları bu coğrafyada hekimlik yaparken Duneyser’de doğmuş olmalarıdır. Genel olarak sekiz hekimin sadece üç tanesinin doğma büyüme Duneyserli olduğu; geriye kalanların ise belirli bir zaman için Duneyser’de ikamet ettikleri ve mesleklerini burada icra ettiği anlaşılmaktadır. Hekimlerin doğum, yaşantı ve eğitim olarak bağlantılı olduğu coğrafya ise Orta Çağ’da *el-Cezire* (Yukarı Mezopotamya) olarak tanımlanan bölge ve komşu şehirlerdir. Hekimlerin nisbeleri onların *Duneyser* (Kızıltepe/Mardin), *Mardin*, *Dara* (Mardin), *Nasibin* (Nusaybin/Mardin), *Amîd* (Diyarbakır), *Harran* (Şanlıurfa), *Hilat* (Ahlat/Van), *Mevsil* (Musul/Irak) ve *Bağdat* şehirleri ile ilişkili olduğuna dair bilgi vermektedir.¹

Amaç: Bu çalışma, *Târîhu Duneyser* adlı eser bağlamında Orta Çağ’da orta ölçekli bir merkez konumunda değerlendirilen Duneyser (Kızıltepe) şehrinde faaliyet gösteren hekimlerin biyografilerini değerlendirmeyi amaç edinmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen hekimlerin eğitim hayatları, mesleki deneyimleri, kişisel ve resmi ilişkilerinin yanı sıra kaleme aldıkları eserleri ortaya konulup değerlendirilecektir.

Gereç ve Yöntem: Bu çalışmada Artuklu döneminde yazılmış Arapça bir kaynak olan *Târîhu Duneyser* adlı eserde adı geçen hekimlere ait bilgiler Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Aynı zamanda biyografilerin detaylarına ilişkin Orta Çağ’da tarih, coğrafya, seyahatname, edebiyat ve tıba ilişkin biyografik (tabakat) kaynaklar da tıp tarihi metodolojisine uygun bir şekilde incelenerek metne işlenmiştir. Son olarak metin çevirisi ek olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Tahkikli metindeki sayfa numaraları da çeviri metnin içinde ve her biyografinin bitişinde köşeli parantezle verilmiştir. Metinde geçen şehir isimleri “Duneyser” (Kızıltepe) örneğinde olduğu gibi hem Orta Çağ kullanımıyla hem de günümüz kullanımıyla verilmeye özen gösterilmiştir. Nisbeler de aynı yöntemle “el-Makdisî” (Kudüslü) veya “el-Mâridî” (Mardinli) örneklerinde olduğu gibi dönem kullanımı ve günümüz ismiyle açıklanmıştır.

1. Kitabın Müellifi

Kısaca İbn İlalmış olarak bilinen yazarın tam adı Ömer b. el-Hıdır b. İlalmış b. Düzmiş b. İsrâil el-Hâfız el-Âlim el-Hekîm Kemâlû’d-dîn ed-Duneysîrî Ebû Hafs et-Türkî eş-Şâfiî’dir. Tıp mesleğini de icra eden müellifin mesleki unvanı ise *el-hekîm* ve *mütetabbî*tir. İbn İlalmış, 1178 (h. 574) tarihinde doğdu ve 1242’lerde (h. 640 dolayları) vefat etti. İlk eğitimini memleketi Duneyser’de alan müellif bu şehre uğrayan alimlerin derslerine katılarak çok sayıda hocadan ders aldı. Kur’ân’dan sonra sarf-nahiv, tefsir, fıkıh özellikle de Şâfiî fıkıhı, hadis ve kelam alanında kendini geliştirdi. Kur’ân ve kıraat hocası İbnü’z-Zâmir ‘Alî b. Muhammed en-Nîlî; kıraat hocası Ebû ‘Amr ‘Usmân el-İsîrdî; fıkıhçılardan Ebû Bekr b. ‘Abdullâh b. Revâha ve Seyfüddin el-Marağî, meşhur hadisçi ve tarihçi İbnü’l-Esîr el-Cezerî, İbn İlalmış’ın hocalarından bazılarıdır. Henüz 11 yaşında iken Seyfüddin el-Marağî’den fıkıh dersleri almaya başlayan İbn İlalmış 1199 (h. 595) yılında 21 yaşına geldiğinde kadî Ebû Umran el-Maksînî ile beraber hacca giderek farzasını yerine getirip Medine ve Mekke’deki ilim halkalarına katılmıştır. 1205-1206 (h. 602) yılında 28 yaşındayken Ömer b. Muhammed b. Taberzed’den hadis ilmi almak için Erbil’e gitmiştir. Daha sonra Duneyser’e dönerek babasının dostu tabip Ebû’l-Bekâ Sâbit b.

Ahmed el-Harrânî’den tıp ilmi aldı. Ayrıca Musul’da tabip Ebü’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Hubel el-Bağdâdî ile tanıştı ve ondan tıpla ilgili bazı bilgiler edindi. Bu arada onun *el-Muhtâr fi’t-tıb* adlı kitabını okudu. 1208 (h. 605) yılından önce hem tıp hem diğer konularda ilim almak için Bağdat’a gitti. Burada tabip Ebü’l-Hayr el-Mesîhî’den tıp dersleri aldı ve yanında tabip olarak çalıştı. Bağdat’ta, Ebü’l- Ferec İbnü’l-Cevzî, Abdülmün’im b. Küleyb ve el-Mübârek b. el-Ma’tuş gibi kişilerden; Duneyser’de ise İbnü’t-Taberzed, Bârik ve Câ’fer b. Muhammed b. el-’Abbâs’tan dersler almıştır. 1210 (h. 607) yılında Duneyser’e dönerek burada tabiplik ve müderrislik yapmaya başladı.^{1,6,9-15} İlalmış ile aynı yıllarda yaşayan İbnü’l-Müstevfi, İlalmış’ın şiir konusunda da yetenekli olduğunu söyleyerek kendi yazısıyla nakledilen aşk ve güzellik konularındaki şiirlerinden bahsetmiştir.¹⁰

2. Nüsha

İbn İlalmış’a ait olduğu bilinen *Hilyetu’s-seriyyîn min havâssi’d-Duneyseriyyîn* ya da meşhur adıyla *Târîhu Duneyser* Artuklu dönemi Mardin ve bölgesel coğrafyasında bulunan meslek gruplarının biyografilerine odaklanmış bir tür tabakat (biyografi) kitabıdır. Kitabın, 1342 (h. 743) yılında Ahmed b. Sa’dullah el-Harrânî adlı müstensih tarafından müellif hattı olan bir nüshadan, bazı kısımları çıkarılmak suretiyle, istinsah edilen tek yazma nüshasının Berlin Staatsbibliothek’te (nr. 9851) olduğunu bilinmektedir. Eserin adı Safedî ve Zebîdî tarafından *Târîhu Düneysir*; İbnü’ş-Şa’âr, İbnü’l-Adîm, İbnü’l-Fuvatî ve Sehâvî tarafından *Hilyetü’s-seriyyîn* olarak kaydedilmişse de bu nüshanın sonunda eserin adı *Hilyetü’s-seriyyîn min havâssi’d-Düneysiriyyîn* şeklinde yazılmıştır.^{10-11,14} *Târîhu Duneyser*’in tahkikli neşri İbrâhîm Sâlih tarafından yapılmıştır. İlk baskısı 1986’da Şam’da Arap Dil Örgütü tarafından; ikinci baskısı ise yine Şam’da *Dâru’l-Beşâir* tarafından 1992 yılında yapılmıştır. Eserin muhakkiki İbrâhîm Sâlih’e göre *Târîhu Duneyser* kitabı *unique* yani dünyada tek bir mahtut (yazma) nüshası vardır. Ayrıca eserin özellikle giriş kısmı olmak üzere birçok yerinde eksiklikler bulunduğunu ve eserin bu şekilde neşredildiğini ifade etmiştir. İbrâhîm Sâlih’e göre kitabın yazarı bazı isim, künye ve lakap bilgilerini hatalı vermiş ve rivayet senetlerinden bazı isimleri silmiştir.⁶ Dolayısıyla *Târîhu Duneyser* yazması bazı yönleri ile eksiktir ancak şu ana kadar bilinen tek nüsha olduğundan eksik noktaları gidermek için karşılaştırma seçeneği bulunmamaktadır.

3. Kitabın İçeriği

Târîhu Duneyser adlı kitap uzmanlık alanlarına göre sekiz bölümden (**Tablo 1**) oluşmaktadır. Metinde bahsedilecek olan bu kişilerin ortak özelliği Duneyser’de bulunmuş olmalarıdır. Ancak ikamet etme gerekçeleri farklılık göstermektedir. Bir kısmı bu şehirde doğmuş, büyümüş ve mesleğini burada icra etmiştir. Diğerleri ise başka şehirlerden gelip buraya yerleşenler ve şehre gelip bir süre kaldıktan sonra dönenlerden oluşmaktadır. Yedinci bölüme kadar kişiler mesleğine veya uğraş alanına göre gruplandırılmışken sekizinci yani son grupta her meslekten kişilere yer verilmiştir. Bu tercih, grupta kendilerine yer verilen kişilerin kendi disiplininde henüz başlangıç aşamasında olmasına rağmen ileride başarılı olacağına yönelik belirtiler göstermesi şeklinde gerekçelendirilmiştir. Son grupta yer alanların ikisi hekim olup, bunlar babalarının hekimliği dolayısıyla bu şehirde doğmuş hekim çocuklarıdır.

Müellif, kitabında derslerin verildiği mekanlara ilişkin bilgiler vermiştir. Esere göre Duneyser’de bulunan mescid ve medreselerde sarf, nahiv, kıraat, tefsir, hadis, fıkıh gibi dinî ve edebî ilimlerin okutulduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen mekanlar arasında Şihâbiyye ve Kutbiyye medreselerinin yanı sıra Gâzî Mescidi, ‘Atîk Mescidi (Eski Nâsırî) Nâsır-i Garbî Mescidi (Batı Nâsırî), Nâsır-i Cedîd Mescidi (Yeni Nâsırî), Nizâmî Mescidi ve el-Mescidu’r-reîsî (Merkez Cami) vardır. Ancak tıp eğitiminin verildiği mekanlara dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.⁶ Dolayısıyla usta-çırak usulü ile verilen tıp eğitimine has özel bir mekânı olabileceği gibi tabiplerin evlerinde de gerçekleşmiş olması muhtemeldir.

Tablo 1. Târîhu Duneyser’in Bölümlerinin İçeriği

Kitabın Bölümleri ¹ (Bâbları)	Kişi Sayısı	Mesleği/Alanı
1. Bölüm	7	İlim, hilm/ tasavvuf
2. Bölüm	17	Hadis (meşayih, ashab, ravi ve alim)
3. Bölüm	13	Fukaha (Fakihler)
4. Bölüm	2	Zahid/Zühd
5. Bölüm	1	Vaiz/Tezkir
6. Bölüm	6	Edebiyat
7. Bölüm	6	Tıp
8. Bölüm	8 (2’si tabip)	Kur’an, hadis, fıkıh, edebiyat, tıp ve hat

4. Kitapta Anılmayan Muâsır Bazı Duneyserli Hekimler

Aslında kitabın müellifi olan İbn İlalmış Duneyserli bir hekimdir. Ancak eseri tahkik eden yazarın, İlalmış hakkında verdiği biyografik bilgiler dışında, eserde müellif hakkında ne otobiyografik bir bilgi ne de zikredilen hekimler arasında adı vardır. Benzer şekilde İlalmış ailesinin bir ferdi olan Ömer b. Durmuş et-Türkî de Duneyserli bir hekim olup 1198 yılında doğmuştur. Yine tam adı Ebu Abdullah Muhammed b. Abbas b. Ahmed er-Rib’î ed-Duneysirî ve bilinen adıyla İmâdüddin ed-Duneysirî de 1222 yılında bu şehirde doğmuştur. 1303 yılında Şam’da vefat etmiştir. Başlangıçta dinî ve edebî ilimleri öğrenmiş bu ilim dallarında eğitimini tamamladıktan sonra tıp ilmini almıştır. Dönemin önemli hastanelerinden olan Bîmâristân el-Kebîr’de (Kahire), Nûreddin Zengî Bimaristanı’nda (Şam) ve Duneyser şehrinde tabip olarak çalışmıştır. Şam’da *Medresetü’l-Dünesiriyye* isminde bir tıp medresesi açmış ve alanında zamanın otoritesi haline gelmiştir. *el-Makaletü’l-murşide fi derci’l-edviyeti’l-müfrede, Urcezetûn fî’t’tiryâki’l-fârûk* ve *Mukaddimetü’l-mârife li Hipokrat* adlarıyla eczacılığa ve tıba dair eserleri vardır.¹⁶

5. Duneyser’de Çalışan Hekimler ve Prosopografik Ağları

Meslekleri ya da konumları bakımından tutarlılık gösteren kişilerin biyografilerini ele almak şeklinde açıklanabilecek prosopografi, odaklanan meslek grubunu farklı yönleri ile ele almamıza olanak sağlar. İnceladığımız tabakat kitabının farklı 2 bölümünde (7. ve 8. bölüm) biyografisi verilen 8 hekim vardır. Bunlar arasından 5 hekim meslekte kıyas yöntemini uygulayanlar arasında gösterilirken 1 hekim bu grubun dışında ele alınmıştır. Geriye kalan ve mesleğe yeni başladığı bildirilen 2 hekim ise bu coğrafyada tıp alanında ileriye dönük olarak başarı kaydedebilecekler arasında gösterilmiştir. Dolayısıyla son 3 hekim hakkında kıyas yöntemi bağlamında herhangi bir bilgi sunulmamıştır. Ancak açıklanan biyografilerinden hareketle yöntemlerine dair bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Hekimlerin ilişki ağları incelediğimiz tabakat kitabının verdiği veriler ölçüsünde tablo olarak sunulmuştur. Bu tabloda hekimlerin eğitim-öğretim noktasında usta-çırak ilişkisine değinilmiş, tıpta uyguladıkları yöntemler açıklanmış ve hayat hikayelerindeki benzerlikler, dostluklar, akrabalık ve çıkar ilişkileri gibi konular çerçevesinde bir ilişki ağı kurulmaya çalışılmıştır.

Hekimlerin Prosopografik Ağ Tablosu						
Hekimler	Doğduğu veya Nisbesinin İşaret Ettiği Şehir	Çalıştığı Yer/İkameti	Vefat Tarihi ve Yeri	Eseri	Tıp Anlayışı ve Yöntemi	İlişki Ağı
1. Ebûbekir Muhammed b. Ebi Sîn en-Nasibî	Nusaybin	Duneyser	Nusaybin		Kıyas	- Bilgi yok
2. el-Kadî Muhammed b. el-Kadî Abdusselâm b. Abdurrahman b. Abdussâtir el-Makdisî, el-Mâridî	Kudüs veya Mardin	Duneyser	Amîd (Diyarbakır) 11 Zilhicce 594 [14 Ekim 1198]		Kıyas	- Babası: Mardin Kadısı; Dedesi: Duneyser Kadısı; Hocaları: İbnü't-Tilmîz (tıp); Şihâb el-Sühreverdî (hikmet/felsefe); İbn Sina'nın bazı yazılarına şerh yapmıştır. - Ebû Muhammed el- Kâsım, İbn-i Hibetullah b. Kâsım b. Ali b. Muhammed el- Harîrî ed-Duneyserî ile birlikte çalışmış (Bkz. Tablo no: 7 ve çeviri kısmında biyografisi) - Tıp hocalarından olan İbnü'l-Attâr/Ebü'l-Hayr Abbâsî Halifesi Nâsir Lidînillâh'ın özel hekimlerinden olup tıp alanında meşhur biriydi. Hocasının hayat hikayesi çeviri kısmında bir dipnotta detaylıca verildi.
3. Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. el-Hubel el-Bağdâdî el- Hilâtî	Bağdat veya Ahlat	Duneyser		<i>El-Muhtâr</i>	Kıyas Teorik Pratik	- el-Kadî Muhammed'in yanında kalıyordu. (Bkz. Tablo no: 2) - Mardin Artuklu Emiri II. Kutbüddin/ Kutbeddin İlgazi'nin sarayında hekim. - Ebi Kâsım İsmail b. Ahmed b. es-Semerkindî'den dersler aldı. - Kitabın yazarı İbn İlalmış Musul'da kendisi ile görüşüp onun <i>El-Muhtâr</i> adlı eseri üzerinden derslerini takip etti.
4. Ebü'l-Bêhâ Sâbit b. Ahmed el-Harrânî	Harran	Duneyser/Dara			Kıyas	- Kitabın yazarı İbn İlalmış'ın babasının dostudur ve kendisinden İlalmış'a bir mektup miras kalmıştır.

5.	Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Fütûh b. Ömer el-Kureşî el-Bağdadî	Bağdat	Duneyser	Duneyser	Kıyas	- Kitabın yazarı İbn İlalmış ile görüşmüş ve çalışmalar yapmıştır. - Biyografisi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.
6.	(oğlu) Ebü'l-Fütûh Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Fütûh el-Kureşî el-Bağdâdî	Duneyser (Kızıltepe)	Duneyser	Bilgi yok	Bilgi yok	- Babası bu şehirde hekimdi (Bkz. No: 5). - 606 [1209-1210] tarihinde Duneyser'de hekimliğe başlamıştır.
7.	Ebü Muhammed el-Kâsım, İbn-i Hibetullah b. Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî ed-Duneyserî	Duneyser (Kızıltepe)	Bilgi yok [Duneyser]	Bilgi yok	Kıyas değil	- Ali ez-Zahîr b. Ebi Sîn en-Nasîbî'den ders aldı - Ali Fahrüddin b. Abdüsselâm ders aldı. - Hüseyin b. Abdullah el-Vahid çalıştı - el-Kadî Muhammed b. el-Kadî Abdusselâm b. Abdurrahman b. Abdussâtir el-Makdisî, el-Mâridî ile çalıştı (Bkz. No: 2)
8.	(oğlu) Muhammed b. Kâsım b. Hibetullah el-Harîrî	Duneyser (Kızıltepe)	Duneyser/ Bağdat Nişabur (İran)/	- <i>er-Ravza</i> (Kelîle ve Dimne tarzı) - <i>el-Bulğa</i> [kılavuz, el kitabı]	Teori ve cerrahide kendini geliştirmiştir	- Babası bu şehirde hekimdi (Bkz. No: 7). - Mühezzebüddin b. Hubel'den tıp dersleri almış ve onun <i>el-Muhtar</i> adlı kitabından okumuştur (Bkz. No: 3). - Fahreddin er-Râzî'den/İbnü'l-Hatîb'den (ö.1210) ders almıştır. - el-Emîn Ebü'd-Durr Yâkût el-Mevsilî'den hat dersleri aldı. - el-Melikü'l-Eşref Maḥmûd b. Kara Arslan'nın yanında çalıştı ve teveccühüne mazhar oldu. - Teori ve cerrahide kendini geliştirmiştir.

6. Târîhu Duneyser'de Zikredilen Hekimler

(Çeviri Metni)

Yedinci Bâb (Bölüm)

[Bu bâb] iki fasıldan [kısım] oluşur.

Tıpla Uğraşanlardan Bu Şehirde İkamet Eden, Konaklayan veya Uğraşan Seçkin Şahsiyetlerin Zikri

Birinci Fasıl: Tıpta Kıyas ile Amel Edenlerden Bazılarının Zikri

6.1. Ebûbekir Muhammed b. Ebi Sîn en-Nasibî [Nusaybinli]

(أبو بكر محمد بن أبي صين النصبي)

[Bu kişi] bizden önceki zamanlarda yıllarca Duneyser'de ikamet etti ve orada tabiplik yaptı. Orada (Duneyser) bir grup, tıp ilmi almak [suretiyle] ondan istifade ettiler. Ben onu görmedim ve bizim zamanımızda Nasibin'de (Nusaybin) vefat etti [s.179].

6.2. el-Kadî Muhammed b. el-Kadî Abdusselâm b. Abdurrahman b. Abdussâtir el-Makdisî, el-Mâridî (Mardinli)ⁱ

(القاضي محمد بن القاضي عبد السلام بن عبد الرحمن بن عبد الساتر، المقدسي، الماردي)

Babası Mardin, dedesi ise Duneyser kadısıydı. O, Fahrüddin İbnü'l-Meşhedîⁱⁱ dir. Hikmet (felsefe) ve tıp ilimlerinde zamanının en faziletlisiydi ve bu konuların tamamında kendisine başvurulurdu. Tıp ilmini Bağdat'ta Hibetullah b. Sâid b. et-Tilmîz'inⁱⁱⁱ yanında okudu/öğrendi. Bana rivayet edildiğine göre, İbnü't-Tilmîz onun hikmet ilimlerindeki derin kavrayışını görünce, insanların bu ilme olan ihtiyacının aciliyetini göz önünde bulundurarak ona tıpla meşgul olmasını tavsiye etti. O da bu alanda en yüksek dereceye ulaştı; öyle ki çeşitli bölgelerden ve memleketlerden melikler (krallar) onu talep ederdi [ona başvururdu]. Yaşlılığında bile büyüklerin/meşhurların kitaplarını tekrar tekrar gözden geçirirdi. el-Şihâb es-Sühreverdi'den hikmet (felsefe)

ⁱ İbnü'l-Kıftî, müellifin biyografisini aktarırken İbn İlalmış'ın *Hilyetu's-seriyyîn min havâssî'd-Duneyseriyyîn* (Târîhu Duneyser) adlı eserinden naklen alıntı yapmıştır. Dolayısıyla İbnü'l-Kıftî'nin el-Mâridî hakkında verdiği bilgiler doğrudan aktarım olup mükerrerdir.¹⁷

ⁱⁱ Asıl adı Muhammed b. Abdüsselâm el-Makdisî el-Maridî (ö. 594/1198) olan ve İbnü'l Meşhedî'nin babası olarak bilinen Kudüslü Abdüsselâm, Kutbeddin İlgazi (1176-1184) zamanında Mardin kadılığı görevinde bulunmuştur. Fahreddin el-Mardinî'nin dedesi Abdurrahman b. Abdüsettar da Duneyser kadılığı yapmıştır. Kutbeddin İlgazi'nin 1178'de yaptırdığı Mardin Cami-i Kebir'in vakıflarına ilişkin vakfiye, Kadı Abdüsselâm el-Makdisî tarafından tasdik ve tescil edilmiştir. Oğlu Fahreddin de muhtemelen Eyyubi idaresinde, Halep kadılığı yapmıştır.¹⁸

ⁱⁱⁱ Emînü'd-Devle İakabîyla bilinen Ebü'l-Hasan Hibetullah dönemin tıp biyografisi kaynağında (İbn Ebî Usaybia, *Uyunü'l-enba fi tabâkati'l-etibba*) tıp sanatında ve tıbbî uygulamalarda zamanının başarılı bir şahsiyeti olarak tanıtılmıştır. Babası Ebü'l-Alâ Sâid de meşhur bir tabipti. Emînü'd-Devle'nin yazdığı tıp kitapları ve şerhleri onun bu başarısını kanıtlar niteliktedir. Bağdat'taki Adudî Bîmâristânı'nda (hastanesinde) "sâ'ûr" (baştabip) olarak görev yaptı ve bu görevdeyken vefat etti. Hayatının başlarında Acem diyarına (İran taraflarına) seyahat etmiş, orada uzun yıllar hizmette bulunmuştur. Süryanice ve Farsçayı iyi bilir, Arapça'da ise derin bilgi sahibiydi. Her yerden kendisine öğrenci gelirdi. İmam Fahreddîn Muhammed b. Abdüsselâm el-Mâridî'nin yakın dostu idi. Edebiyat, şiir, hat, müzik gibi alanlarda da usta idi. Emînü'd-Devle, dönemin büyük bilgini ve hekimi Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî ile aynı dönemde yaşamış ve her ikisi halife Müstazî'nin hizmetinde bulunmuştur ancak ikisi arasında ciddi bir düşmanlık ve kıskançlık olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Ebü'l-Berekât onu halifenin gözünden düşürmek için ciddi komplolar kurar fakat başarısızlıkla sonuçlanır. Başka hükümdarlar kendisinin yanında hizmet talebinde bulunmasına rağmen o halifeyi tercih ediyordu. Kendisi Bağdat'ta baş tabiplik yaparken yönetimi altındaki hekimleri toplar ve tıbbi bilgilerini ölçmek amacıyla onları sınava tabi tutardı. Kısa boylu, geniş sakallı, güzel huyları olan ve çok nüktedan bir kişilik olduğu söylenmiştir. Onun Bağdat'ta yaşadığı ev, Attar Çarşısı'nda bulunurken evin kapısı da Halife sarayının batı kapısına komşuydu. Emînü'd-Devle 12 Şubat 1165 (28 Rebiülevvel 560) tarihinde Bağdat'ta 94 yaşında vefat etti. Arkasında zenginliği ve değerli kitapları kaldı. Serveti oğluna miras kaldıysa da kısa süre sonra o da ölünce kitapları on iki deveye yüklenerek başka bir yere taşındı. İbn Ebî Usaybia'nın kitabında ona 22 sayfalık yer ayrılması onun önemli bir kişi olduğunu da gösterir. Onun geniş biyografisi burada özetlenmiştir.¹⁹

ilmine dair bazı şeyler okudu. Fakat sahip olduğu derin bilgiye, sağlam yetkinliğe ve ilimdeki güzel yöntemine rağmen kitap telif ettiğine yönelik bana ulaşan bir bilgi olmadı. Ancak Şeyhü’r-Reîs Ebû Ali İbn Sînâ’nın bazı kasidesine/beyitlerine şerh yazdığı bilinmektedir ki bu kaside şu beyitle başlar [el-Kâmil vezninden]. [s.180] *Sana en yüce makamdan izzet sahibi, çekingen dışı ve erişilmesi zor bir güvercin indi.*ⁱ

O, bir süre Duneyser’de Ebû Muhammed el-Kâsım b. Abdullah el-Harîrî’ninⁱⁱ yanında kaldı. Ben kendisiyle buluşmadım. 594 yılının Zilhicce ayının 11. Günü [14 Ekim 1198] (Cumartesi) Âmid’de vefat etti. Ebû’l-Hayr el-Mesîhî ibn el-Attâr el-Bağdâdîⁱⁱⁱ, Bağdat’ta onunla tıp tahsil ettiğim sırada bana şöyle dedi: Sizin oralarda bu ve başka alanlarda kendisine müracaat edilecek biri vardır diyerek bana Muhammed bin Abdüsselâm’dan bahsetti. Onun değerini çok yüce tutar ve makamını büyük görürdü. Ben de ona vefatını haber verdim. Allah ona rahmet eylesin [181].

6.3. Ebû’l-Hasan Ali b. Ahmed b. el-Hubel el-Bağdadî, el-Hilâtî

(أبو الحسن علي بن أحمد بن الهبل البغدادي الخلاطي)

Musul’da ikamet eden biriydi ve Musul’da *Hilâtî*^{iv} (*Ahlatlı*) lakabı ile tanınırdı. Üstün ve faziletli bir tabip olup tıp ilmini (teorik) ve uygulamasını (pratiğini) bilen bir alimdi. Tıp alanında, tertip (düzenleme) ve tasnif

ⁱ Kaside uzundur ve buraya sadece iki beyiti alınmıştır. Burada, insan ruhunun yüce ve kutsal bir âlemde (âlem-i akl) maddi dünyaya inışı ve ruhun dünyadaki yabancılığı anlatılmak isteniyor. “Güvercin” ruha verilen edebî ve sembolik bir isimdir ve bu ruh, nazlı ve çekingen bir güvercin (nefs-i külli) gibi değerli ve zariftir; asıl vatanı ilahî âlemdir. Burada ruhun dünyaya “inışı” bir düşüş ya da kayıp olarak görülür; çünkü geldiği yer en yüksek makam olarak görülürken indiği yer olan dünya hayatı ise sıkıntılarla doludur.

ⁱⁱ Bkz. Ebu Muhammed el- Kâsım, İbn-i Hibetullah b. Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî ed-Duneyserî. Tablo no: 7.¹

ⁱⁱⁱ İbnü’l Attâr lakabı ve Ebû’l-Hayr künyesiyle bilinir. Mesihî b. Eb’l-Bekâ’ b. İbrâhim el-Nîlî şeklinde kaydedilmiştir. Nil bölgesinden gelerek Bağdat’a yerleşmiş olup dönemin en iyi hekimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Abbâsîler devrinde halife sarayına yakın olup kadınları ve saray erkanının tedavisini üstlenirdi ve bu sayede halifenin huzuruna çıkma iznine sahipti. Abbâsî halifesi Nâsır Lidînillâh (d. 1158- ö. 1255) nezdinde onun yeri diğer hekimlerden üstündü. Musul Atabegliği mensuplarından bir emirin tedavisi için özel olarak görevlendirilmişti. Felsefe ve tıp ilimlerine dair çok sayıda kitap satın alırdı. Hatta almak istediği bir kitabın fiyatının çokça yükseleceğinden endişe etmeye başladığında o kitabı tahrip ederek fiyatının düşmesine neden olurdu ki bu davranışı ile özdeşleşti ve bu nedenle inancının azlığı ile itham edildi. Uzun bir ömür süren Ebû’l-Hayr bu süreçte büyük bir servet edindi. 20 Mayıs 1204 (12 Ramazan 600) Perşembe günü Bağdat’ta vefat etti. Arkasında hekim olan oğlunu bıraktıysa da oğlu babası kadar başarılı değildi ve kısa sürede babasından kalan tüm serveti harcadı.¹⁷

^{iv} İbnü’l-Hubel, Mühezzebüddin Ebû’l-Hasan Ali bin Ahmed bin Ali bin Hubel el-Bağdâdî el-Halatî, olarak tanınan tabip 23 Zilkade 515 (6 Temmuz 1121) tarihinde Bağdat’ta (Bâbü’l-Ezec mahallesi) doğup burada yetişmiştir. Burada tıp ve edebiyat alanında eğitim alarak devrinin önemli simalarından ilim tahsil etmiştir ve edindiği ilmi nakletmiştir. En önemli hocalarından biri Ebû’l-Kâsım İsmâil bin Ahmed es-Semerkindî’dir. Önce Musul’a gidip oradan Azerbaycan’a geçmiş olup Ahlat (Hilat) hâkimi Şah-ı Ermen (2. Sökmen/Sekmen, ö. 1185) hizmetinde hekim olarak çalışmıştır. Buradaki halka felsefe ve edebiyat alanında dersler vermiştir. Ancak bu diyarlardan ayrılmasına sebep olan bir olay yaşanmıştır. Kralın hastalığının teşhisi için Hubel, alınan idrar testini/idrar doldurulan şişeyi (kârûra) incelemiş fakat idrarın tadına bakmamış olduğunu fark eden saray çalışanlarından biri hekime kârûrayı neden tatmadığını sormuş. Aslında idrarın rengine, kokusuna, yoğunluğuna, tortusuna ve tadına bakılarak hastalık hakkında bilgi edinmek yani bevl testi Orta Çağ’da yaygın bilinen bir pratiktir. Çalışanın bu sorusu üzerine o anda susmuş ve daha sonra ortamdan ayrılınca hademeyle özel olarak görüşerek bu bilginin kendisine ait olup olmadığını sormuştur. Çalışan ise kârûrayı tatmanın hastalığın değerlendirilmesinin şartlarından biri olduğunu duyduğunu söyler. Çalışana cevaben Hubel, söylediklerinin doğru olduğunu ancak her hastalıkta bunun geçerli olmadığını ifade eder. Bu sözlerle kendisine zarar verdiğini ve kralın bunu duyması halinde tıp sanatındaki kuralları ihlal ettiğini düşünceğini söyler. Bu olaydan sonra olası sonuçlardan endişe ederek, bir de çalışana rüşvet vererek kendisini böyle bir davranışta bulunmaması yönünde ikaz eder ve önce Mardin’e daha sonra da Musul’a geri döner. Mardin’de iken Bedreddin Lülü ve en-Nizâm ile kalmıştır. Dönmeden önce tüm serveti olan 130.000 dinarı Musul’daki Mücâhidüddin Kâymâz el-Zeynî’ye (ö. 1199) emanet olarak göndermiştir. Vefat ettiği tarih olan 13 Muharrem 610 (29 Mayıs 1213) Çarşamba gününe dek Musul’da ikamet eder. Kendisi 75 yaşında iken gözünün yaralanması sebebiyle görme kaybı yaşamıştır.

(sınıflandırma) noktasında maharetliydi. Duneyser’de Kadı Mahmûd b. Abdurrahman b. Abdüssatir’in yanında ikamet ediyordu. O sırada, Mardin sahibi/hâkimi Sultan Said Kutbuddin İlgazi b. b. Timurtaş’ınⁱ (Allah ona rahmet etsin) hizmetinde düzenli çalışan (resmi/maaşlı) bir tabipti. Pek çok kişi “el-Muhtâr” adlı kitabını kendisinden (onun nezaretinde) okudu; insanlar ondan istifade etti. Şöhreti ve öğrencileri ülkeler arasında yayıldı. Ayrıca o, Ebi Kâsım İsmail b. Ahmed b. es-Semerkindî’den hadis-i nebevi/hadis dersi aldı. Onunla Musul’da görüştüm ve ondan faydalı bilgiler/ilim öğrendim. Onun huzurunda *el-Muhtâr*ⁱⁱ adlı kitabından bir parça okundu ve ben de dinliyordum [181-183].

6.4. Ebü’l-Bêhâ Sâbit b. Ahmed el-Harrânî

(أبو البهاء ثابت بن أحمد الحراني)

Dara’da ikamet ederdi. Zaman zaman Duneyser’e gelir ve orada birkaç gün kalırdı. Babamın dostuydu. Faziletli bir tabipti. Edebiyatın çeşitli dallarında bilgiliydi. Tıbbın ötesinde, nazım (şîir), nesir (düzyazı), hüsn-i hat vs.

Musul’un dışında kalan Bâbü’l-Meydân’daki Ma’âfi bin Umârân kabristanına defnedilmiştir. İbnü’l-Kıftî onun tıbbı dair 4 ciltlik *el-Muhtâr (el-Muhtâr fi’t tıbb)* adlı eserini gördüğünü ve bunun dışında başka eserleri olduğunu da söyler. Bu kitabını 560 (1165) yılında Musul’da telif etmiştir. Bu eserin bazı bölümleri Fransızca ve Almancaya tercüme edilmiştir. Onun bilinen diğer eseri *et-Tıbbü’l-Cemâlî* adını taşımakta olup Zengîler’in veziri ve hekim olarak tanınan Cemâlüddin Muhammed el-Cevâd (Cemâlüddin el-İsfahânî) için kaleme almıştır. Onun *Şemseddin b. Hubel* (Şemseddin Ebü’l-Abbas Ahmed bin Mühezzibüddin Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Ali b. Hubel) adındaki oğlu 20 Cemâziyelâhir 548 (12 Eylül 1153) Cuma sabahında doğmuştur. Tıp ve edebiyat alanında ön plana çıkmış ve Anadolu’da (Konya’da) Keykâvus b. Keyhusrev (I. İzzeddin Keykâvus) tarafından büyük bir ikramla karşılanmıştır. Burada kısa bir müddet kaldıktan sonra vefat edince naaşı Musul’a taşınmış ve bu şehirde defnedilmiştir. Şemseddin b. Hubel’in de iki oğlu olup onların da Musul’da ikamet ettiği ve ilmi olarak dönemin âlimlerinden olduğu söylenmiştir.^{17,19}

ⁱ Babası Necmeddin Alpi 1176 tarihinde vefat edince Mardin Artuklu tahtına II. Kutbüddin/ Kutbeddin İlgazi geçmiş ve 1184 yılında vefat etmiştir.²⁰

ⁱⁱ Eserin Türkiye Yazma Eserler Kurumu kütüphaneleri ve koleksiyonlarında *el-Muhtâr fi’t-Tıbb* veya *el-Muhtâr* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu No: 03632; 03620, Ayasofya Koleksiyonu No: 03571, Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu No: 02239, Halet Efendi Koleksiyonu No: 00749, Mikrofilm olarak No: 04806; Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu No: V2544, V2545 ve V2546, Beyazıt Koleksiyonu No: B4198; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu No: 03552; 03584 ve 03592) adlarıyla toplamda 13 kaydı bulunmaktadır. Aynı zamanda kurumun kayıtlarında yazar adına kayıtlı 3 eser daha bulunmakta olup hepsi Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu’nda yer almaktadır. Bu 3 eser: *Şerhu takdimeti’l-ma’rife*, No: 00574-002, *Risâle fi’l-ishâl fi’l-humeyyât*, No: 00574-004, *Mâ yaka’u fi’l-edviyeti’l-müfredeti mine’t-tashîf*, şeklindedir. *el-Muhtâr* adlı eserin böbrek ve mesane taşları ile ilgili kısmı P. De Köning tarafından 1896 tarihinde er-Râzî, Ali b. Abbas el-Mecûsî, İbn Hubel, İbn Sînâ ve Zehrâvî’ye ait ilgili kısımlarını içerir şekilde *Traité sur le calcul dans les reins et dans la vessie* [Böbreklerde ve mesanede taş üzerine risale] başlığıyla Fransızcaya tercüme edilmiştir. Eserin böbrek ve mesane taşları ile ilgili kısmı *Livre de ce qu’il y a de meilleur dans la médecine* [el-Muhtâr fi’ ilm et-tıbb] adlı başlık altında Arapçadan Fransızcaya tercüme edilmiştir. P. De Koning, E.J. Brill, Leyde [Leiden]; 1896, 173-227; Eserin diğer bazı kısımları da Dorothee Butz Thies tarafından 1968 tarihinde *Lehren der arabischen Mediziner Tabari und Ibn Hubal über Herz, Lunge, Gallenblase und Milz* [Ali b. Rabben et-Taberî ve İbn Hubal’ın Kalp, Akciğer, Safra Kesesi ve Dalağa Dair Öğretileri] adıyla doktora tezi olarak çalışılmış (Verlag: Bonn, 1967, 187 s.) ve basılmıştır. Çalışma daha sonra yazar tarafından *Beiträge zur Sprach- und Kulturgeschichte des Orients* serisinde basılmıştır. Dorothee Butz Thies, “Die Lehren der arabischen Mediziner Tabari und Ibn Hubal über Herz, Lunge, Gallenblase und Milz”, *Beiträge zur Sprach- und Kulturgeschichte des Orients*, Walldorf/Hessen: Vorndran; 1968. Eser aynı zamanda *Kitab el-Muhtârât fi’tıbb* adıyla Haydarâbâd’da (Hindistan) bulunan el-Câmiatü’l-Osmâniyye’de (Osmâniyye Üniversitesi), (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Maârifü’l-Osmâniyye [Osmania Oriental Publications Bureau] 1364-1363) tahkik edilerek basılmıştır. Aynı şekilde Fuat Sezgin (Frankfurt, 1996, 4 c.) tarafından yapılan edisyonu vardır. Türkiye’nin çok sayıda kütüphanesinde ve kurumunda farklı edisyonlar şeklinde matbu (Atatürk Üniversitesi (Merkez), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi (İlahiyat), İSAM, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi, (Tıp Fakültesi; İlahiyat) ciltleri vardır. Eserin Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi’nde bulunan matbu nüshasından hareketle eserin 1. cildinde yer alan “yaşlıların tedbiri” adlı kısım Ahmet Aciduman tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Ayrıca tartışma kısmında ilgili bölüme kaynaklık etmiş veya etme ihtimali bulunan selef müelliflerin pasajları ile karşılaştırmalar yapılarak yerinde bir değerlendirme yapılmıştır.²¹⁻²⁴

alanlarda faziletleri vardı. Akıllı ve dindar biriydi. Hastalarına karşı yumuşak davranır ve bazen kendi malından ve karşılık beklemeden onlara gıda ve ilaç (edviye) verirdi. Aynı zamanda çok sayıda şiiri olup bunların bir kısmı zühd (dünyadan el çekme) ve dünyanın kınanması hakkındadır. Babam Ebü'l-‘Abbâs el-Hızır b. İlalmış b. İldüzmüş et-Türkî (Allah ona rahmet eylesin) bana bir şiir okudu. Dedi ki: el-Muvaffak Sâbit b. Ahmed el-Harrânî (el-Kamil vezni) kendi şiirinden olmak üzere bana şiir okudu ve kendi el yazısıyla yazdığı şiiriniⁱ bana verdi:

- *“Ey yurt! Nerede zekâ ve akıl sahibi, faziletli ve en parlak olan sahibin?*
- *Onlar yok olunca senin zarif yapın da harap oldu ve izlerin silindi.*
- *Sanki şu yankılanan baykuşun sesi değil de bahçedeki gür sesli bir hatip gibi.*
- *Ne çok nasihat verir ve vahyi açıklardın, ama şimdi onları duyan ve anlayan kim kaldı?*
- *Dediler ki: Karga sesi aralarına düşüp ayrılığı haber verdi de evlerini terk edip dağıldılar.*
- *Tıpkı farklı renge bürünmüş kargalar gibi gece ve gündüz bana aynı gelir.*
- *Ey gaflet içinde uyuyan! Ne cehaletinden utanır ne de kötülükten vazgeçer.*
- *Gökyüzünün yaratılışına bak ve karanlık üzerimi örten bir perdedir deme.*
- *Şu yıldızların bakışları (gözleri) ne de dikkatle bakan gözlerdir! Gece karanlığında yaptıklarına şahitlik ederler.*
- *Ey akıllı (âkil-عاقِل)! Ayn (ع) harfine nokta koyup kaf (ق) harfinden nokta eksilterek, kelimeni değiştirerek, seni ğafil (غافل) yaptım.*
- *Eğer nefsini terbiye etseydin; inatçı (huysuz) at bile ehlileştikten sonra sana boyun eğer ve izler seni.*
- *Eğer nefsini zorlu yollarda sürmezsen (zorluklarla terbiye etmezsen), geniş ve rahat yollar ona huyunu unutturmaz.*
- *Ey mal biriktiren kişi yazık sana! O biriktirdiğin mallar ya felaketin olur ya da bir varise kalır. Nereye kadar biriktireceksin?*
- *Biriktirdiğin hazinene sakın övünme! Çünkü bunlar, ya böğrüne basılan bir ateş (azap) ya da bir yılan olur (mallar ahirette senin için işkenceye dönüşür)”. [s.183-184].*

6.5. Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Fütûh b. Ömer el-Kureşî el-Bağdadî

(البغدادى القرشى عمر بن الفتوح أبى بن على الحسن أبو)

Duneyser’de ikamet etti. Oradaki ünlü kişilere ve diğerlerine tabiplik yapmıştır. O, insanlar nezdinde iyi kabul gördü ve tedavileri takdir gördü. Onunla görüştüm, onunla araştırmalar yaptım ve Duneyser’de vefat etti [185].

İkinci Fasıl: Tıpta Tecrübeleriyle Tanınmış ve Burada Yaşamış Seçkin Kişilerin Zikri

6.6. Ebû Muhammed el- Kâsım, İbn-i Hibetullah b. Kâsım b. Ali b. Muhammed el- Harîrî ed-Duneyserî

(الدنيسري الحريري محمد بن علي بن القاسم بن الله هبة بن القاسم محمد أبو)

ⁱ Bahsi geçen bu şiir, derin bir iç muhasebe, dünya hayatının faniliği, ilim ve erdemin kaybı, gaflet içinde yaşayanlara uyarı gibi klasik İslâmî ve hikemî temaları işleyen, çok katmanlı ve duygusal bir metindir.

İlk olarak Ali ez-Zahîr b. Ebi Sîn en-Nasîbî’nden sonra Ali Fahrüddin b. Abdüsselâm’dan ders aldı. Fahrüddin b. Abdüsselâm’ın öğrencisi Hüseyin b. Abdullah el-Vahid ile çalıştı ve tartışmalara girdi. Sonrasında ise kendi görüşünü benimsedi. Görüş ve Tecrübeleri: Tedavi ve uygulamalarında yeni ve ilginç yöntemler (tedbirleri) kullandı. Çoğu zaman tedavi yöntemleri başarılı olmuştur. İlaç terkipleri kendisine has olup yaptığı ilaçların çoğu mürekkeptir ve birçok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır [185].

Sekizinci Bâb (Bölüm)

Kendilerinde başarı alametleri beliren, ancak akıbetlerinin ne olacağı belli olmayan bir topluluktan bahistir.

Tıp Ehli

6.7. Ebü'l-Fütûh Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Fütûh el-Kureşî el-Bağdâdîⁱ

(أبو الفتوح محمد بن علي بن أبي الفتوح، القرشي البغدادي)

Babası daha önce kıyasçı [hekimler] arasında zikredildi. O Duneyser’de ikamet etmekte olup 606 [1209-1210] senesinde ilk kez burada tabipliğe başladı. Tıp büyüklerinden kabul gördü ve insanlar ona yöneldi. Çok zarif, hoş sohbet, mütevazı, hoşgörülü ve edebiyata ilgisi olan birisidir [s.199].

6.8. Muhammed b. Kâsım b. Hibetullah el-Harîrîⁱⁱ

(محمد بن القاسم بن هبة الله الحريري)

Babası daha önce zikredildi. Musul’daki Mühezzebüddin b. Hubel’in yanındayken ondan *el-Muhtar* kitabını çokça okudu. Bağdat’a giderek buradaki insanlar nezdinde kabul görmüştür. Birçok çok kişiyi *ilaçla* (edviye) ve *el becerisi/cerrâhî* (ameli’l-yed) ile tedavi etmiştir. Sonra Bilâd-ı Acem (İran) topraklarına gitti ve bize [Kitabın yazarı İlalîmî’ya] Nişabur’dan yazdığı mektupta İbnü’l-Hatîb olarak bilinen İmam Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî’den [meşhur tefsir alimi Fahreddin er-Râzî, 1149-1210] ders aldığını bildirdi. Muhammed b. Kâsım’ın güzel bir hattı (yazısı) vardı. İbn Hubel’in yanında tıp okuduğu zamanda el-Emîn Ebü’d-Durr Yâkût el-Mevsilî’nin yanında hat sanatını da öğrenmiştir. İlmi birikimi sayesinde sultanlar ve krallar nezdinde itibar kazanmış ve onu yanlarında çalıştırmak istemişlerdi. Özellikle el-Melikü’l-Eşref devrinde büyük bir teveccühe mazhar olmuştur. Bu süreçte, *Kelîle ve Dimne* tarzında kaleme aldığı *er-Ravza* adlı eseri sultana takdim etmiş, ayrıca *el-Bulğa* [kılavuz, el kitabı] adlı bir eser daha telif etmiştir. Bunun yanı sıra, edebî

ⁱ Büyük alimler, saygınlar ve liderler tarafından övgülerde bulunulmuş; fazilet ve bilimle tanınan, hükümdar ve sultanlar arasında itibarı olan, sözünün dinlendiği bir kişi olarak bahsedilmiştir.¹

ⁱⁱ Muhammed b. el-Kâsım b. Hibetullah b. el-Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî, Ebû Abdullah b. Ebî Muhammed et-Tabîb el-Hekîm olarak da bilinir. Duneyserli bir alim olup babası döneminin tıp ilminde ve tedavide önde gelen isimlerden biri olarak tanınmaktaydı. O, hastalıklar konusundaki görüşlerinde ve teşhiste isabetliydi. Oğlu Muhammed (yani dipnotta bahsettiğimiz hekim oğlu) ise Musul’da Mühezzebe Ebü’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Hubel el-Bağdâdî el-Hilâtî’den kitabı *el-Muhtâr* üzerinden ders aldı. Ardından Bağdat’a gitti ve halk arasında kabul gördü. Birçok kişiyi hem ilaçlarla hem de cerrahî müdahale ile tedavi etti. Sonrasında Bağdat’tan Acem diyarına (İran taraflarına) gitti. İbnü’ş-Şa’âr, *Kalâ'idü'l-cümân* adlı eserinde tabibin biyografisinin bir kısmını İlalîmî’nin *Târîhu Duneyser* kitabından almıştır. Bu kısım “Nişabur’dan yazdığı mektupta” ibaresinden başlar ve “yüksek bir yeteneğe sahipti” kısmına kadar devam eder. Bundan sonra kendisine ait olduğu şiirleri sıralar. İbnü’ş-Şa’âr anlatımını şu şekilde devam ettirir: Şam’da, 639 yılı Zilhicce ayında (Haziran 1242), kendi evinde bana Şeyh Hâfız Sadruddîn Ebû Ali el-Hasan b. Muhammed el-Bekrî şu beyitleri okudu: Dedi ki, Ebû Abdullah Muhammed b. es-Şeyzerî, 628 yılı Rebülevvel ayında (Ocak/Şubat 1231) Sincar’da, kendi kaleme aldığı şu şiiri bana okumuştur. Bu şiiri Sultan el-Melikü’l-Eşref Şah-ı Ermen’e de sunmuş ve doğaçlama olarak nazmetmişti:

Ey ilmiyle parlayan hükümdar! Ben senin önünde âdeta bir talebe gibi kaldım.

Öyle güzel konuştun ki artık kimse faziletin yalnızca eskilere ait olduğunu iddia edemez.

Efendimize sabah namazından sonra okuyacağı bir niyaz olarak hayırla dolu bir dua armağan ediyorum.

*Duadan başka bir şeyim yok, elimde olan sadece onun sadakaları ve salavatlarıdır.*²⁵

sanatlarda ve şiir yazımında güçlü bir katkı sunmuştur. O şiir yazma ve irticalen (doğaçlama) şiir okuma konusunda yüksek bir yeteneğe sahipti. [s.199-200].

Sonuç

Orta Çağ’da bir ticaret şehri konumunda bulunan Duneyser’de Artuklular devrinde gelişen ilmî hayat şehrin aynı zamanda bir ilim merkezi konumuna gelmesini sağlamıştır. İbn İlalmış’ın şehrin hafızasını ortaya çıkaran bu eseri de bu birikimin kalıcı hale gelmesini sağlamıştır. Târîhu Duneyser adlı eser hem şehir tarihi hem de tabakat geleneği açısından dikkate değerdir. Eserde sadece biyografik bilgi verilmemekte, aynı zamanda hekimlerin eğitim sistemleri, uygulama yöntemleri ve şehirle olan bağları da analiz edilmektedir. Bu yönüyle eser, klasik tabakat literatüründen ayrılmakta ve daha bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. İbn İlalmış’ın kendi şehrine dair yazdığı bu eser, bir yerel entelektüelin memleketiyle kurduğu ilişkiyi ve bu ilişki üzerinden bir ilim geleneği inşasını gözler önüne sermektedir. Bu da yerel bilgi üretiminin kültürel hafızada nasıl anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Bir şehir ve bir eser üzerinden yapılan bu çalışma, mikro-tarihsel yöntemin özellikle biyografik kaynaklarla ne denli verimli kullanılabileceğini göstermektedir. Yerel bir figür olan İbn İlalmış’ın kendi memleketiyle kurduğu bağ üzerinden geliştirilen bu perspektif, diğer şehirlerdeki benzer eserlerin peşine düşme fikrini besleyebilir. Dolayısıyla yeni araştırmacılar için bir alan oluşturmaktadır.

Çalışmada biyografileri yer alan hekimlerin önemli bir kısmı farklı şehirlerde doğmuş fakat Duneyser’de ikamet etmiş veya çalışmıştır. Bu durum, Orta Çağ İslam dünyasında bilgi üretiminin yalnızca büyük merkezlerde değil, görece küçük şehirlerde de mümkün olduğunu ve âlim göçünün ilmî etkileşimi artırdığını göstermektedir. Bağdat, Musul, Harran gibi merkezlerle kurulan bağlar, Duneyser’in sadece bir ticaret şehri değil aynı zamanda bir “ilmî geçiş noktası” işlevi gördüğünü göstermektedir. Duneyser’e farklı şehirlerden gelen hekimlerin varlığı, bilgi dolaşımının şehirlerarası ve bölgesel boyutlarını göz önüne sermektedir. Yeni çalışmalar için bu hareketliliğin daha sistematik olarak izlenmesi, özellikle “bilgi coğrafyası” kavramı etrafında yeni analiz alanları oluşturabilir.

Burada çalışmış hekimlerin en meşhurunun İbn Hubel olduğu anlaşılmıştır. Gerek ilişki ağındaki üst düzeylik gerekse de yazdığı eserlerin çokça istinsah edilmiş olması onun bilinirliğini, eserlerinin okunurluğunu ve tıptaki yetkinliğini açıklayan faktörler arasındadır. Özellikle Abbâsî sarayında halife nezdinde meslektaş Ebü’l-Berekât ile mücadelesi dönemin tıp ekollerinin bir tartışması olarak da anlaşılabilir. Bu noktada konu alanda çalışma yapacak yeni araştırmalar için ufuk açıcı olabilir. Diğer hekimlerin hem kendi aralarındaki ilişkileri hem hocaları nezdindeki bağlantıları hem de baba-oğul şeklindeki ilişki ağları bu dönemde Duneyser’deki tıp mesleğinin arka planına ışık tutmaktadır. Aslında kitabın yerel bir biyografi olması hem avantaj hem de dezavantaj oluşturmaktadır. Özellikle bahsi geçen hekimlerin bir kısmının biyografilerinin başka kaynaklarda yer almaması bu kişilerin tanınırlığı noktasında soru işaretleri bırakmaktadır. Ancak bazı hekimlerin biyografilerine detaylıca yer verilmiş olması ve özellikle Musul ve Bağdat tıp çevreleri ile ilişkileri detaylı verilere ulaşmamızı sağlamıştır. Buna rağmen birçoğunun aldığı eğitimin mekânı, yeri ve hocası hakkında doyurucu bilgi bulunmamaktadır. Duneyser’de tıp eğitimi alıp burada çalışmaya başlayan birçok hekimin aldığı eğitimi hangi kurumda veya hangi hocadan aldığına dair detaylı veriler olmasa da bu eğitimin dönemin klasik eğitim modeli olan usta-çırak ilişkisi çerçevesinde ve tıp hocasının konağında yapılmış olması muhtemeldir.

Çalışmanın bir diğer noktası bilgilerin tek nüshası olan bir yazmanın tahkik edilmiş edisyonuna dayanmış olmasıdır. Hatta Târîhu Duneyser’in elimizdeki tek nüshasının eksik ve kısmen hatalı oluşu, tarih yazımında karşılaşılan metin tenkidi sorunlarına dikkat çekmektedir. Buna rağmen, eserin taşıdığı “eşsiz” bilgiler nedeniyle biyografik ve bilimsel tarih araştırmalarında değerli bir kaynak olarak değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır. Herhangi bir kişi ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Kaynaklar

1. İbn İlalmış. Kitâbu târihû Duneyser. thk. İbrâhîm Sâlih. Dimaşk: Dâru’l-Beşâir; 1992/1413, 6, 19, 179-187, 199, 207-211.
2. Yâkût el-Hamavî. Mu’cemü’l-büldân. Beyrut: Dâru Sâdir; 1995, 2/478.
3. Abdü’l-hakk el-Bağdâdî. Merâsidü’l-ittilâ’ alâ esmâ’i’l-emkine ve’l-bikâ’. çev. H. İbrahim Gökbörü, Ankara: TTK; 2019, 2/45.
4. İbn Hallikân. Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâü ebnâ’i’z-zamân. thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdir; 1994, 5/147.
5. Firûzâbâdî. el-Kâmûsü’l-muhît. 8. Baskı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2005/1426, 393, 414.
6. Akçay H. “İbn İlalmış’ın Târîhu Duneyser’inde Kızıltepe’nin Eğitim-Öğretim Mekânları”, The Journal of Mesopotamian Studies. 4(2), 197-207, s. 198; 200, 201.
7. İbn Havkal. 10. Asırda İslâm Coğrafyası: Sûret el-arz. İstanbul: Yeditepe; 2014, s. 187.
8. İbn Cübeyr. Rihletu ibn Cübeyr. Beyrut: Dâru Sâdir; 1964, 217.
9. Safedî. el-Vâfi bi’l-vefeyât, thk. Ahmed el-Arnâvut-Turkî Mustafa. Beyrut: Dâr’ü İhyâ’ul- Tûrâs’il-Arabiyye; 1420/2000, 22/282.
10. İbnü’l-Müstevfî. Târîhu Erbil. thk. Sâmî es-Sakkâr, Bağdad: Dârü’r-Reşîd li’n-Neşr; 1980, 1/234; 2/163, 397.
11. Sehâvî. el-İ’lân bi’t-tevbîh li-men zemme ehle’t-târîh. thk. Sâlim b. Ganter b. Sâlim ez-Zafirî, Riyad: Dâru’s-Sumay’î; 1438/2017, 414.
12. İhsân Abbâs, Şezarât min kutub mafkûde fi’t-târîh, Beyrut: Dâru’l-Ğarb el-İslâmî; 1988/1408, 1/163.
13. Tomar C. “İbn İlalmış’ın Hilvetü’s-Seriyyîn Min Havâssî’d-Düneysiriyyîn Adlı Eserine Göre Artuklular Döneminde Düneysir’de İlim Hayatı”. I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri: Artuklular. Mardin; 2008, 1-8, 2/3.
14. İzgi C. “İbn İlalmış”. DİA. İstanbul: TDV, 20/90-91.
15. Aslan A. “Artuklular Zamanında Düneysir (Kızıltepe)’de Arap Edebiyatı Çevresi”. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2008;20/20:259-281, 273.
16. Arslan Özdoğan C. Artuklu Döneminde Tıp Faaliyetleri. Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi 2/1 (Haziran/June 2023), 1-16, 10.
17. İbnü’l-Kiftî. İhbârü’l-‘ulemâ’ bi-ahbârî’l-hükemâ’. thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye; 2005, 183, 219, 248.
18. Abdurrahman Acar, “Mardin Artuklularında Adli Teşkilat ve Artuklu Kadıları”, I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri: Artuklular, Mardin, 2008, 285-300, 1/292.
19. İbn Ebî Usaybia, *Uyunü’l-enba fi tabâkati’l-etibba*, thk. Nizâr Rıza, Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hayât; 1965, 349-353, 355, 407-410.
20. Coşkun Alptekin. “Artuklular”. DİA, İstanbul, TDV; 1991, 3/ 415-418.
21. Köning P. De. “Livre de ce qu’il y a de meilleur dans la médecine [el-Muhtâr fi ‘ilm et-tıbb]”. Traité sur le calcul dans les reins et dans la vessie. E.J. Brill, Leyde [Leiden]; 1896, 173-227.
22. Thies, Dorothee Butz, “Die Lehren der arabischen Mediziner Tabari und Ibn Hubal über Herz, Lunge, Gallenblase und Milz”, Beiträge zur Sprach- und Kulturgeschichte des Orients, Walldorf/Hessen: Vorndran; 1968.
23. İbn Hubel. Kitâb el-muhtarât fi’tıbb, Haydarâbâd: Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmâniyye [Osmania Oriental Publications Bureau]; 1364-1363.
24. Ahmet Acıduman. Muhezzebu’d-dîn b. Hubel el-Bağdâdî’nin Kitâbu’l-Muhtârât fi’t-Ṭıbb’ında yaşlıların tedbiri üzerine. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2020;10(1):115-123, 115, 121-122.
25. İbnü’ş-Şa’âr, Kalâ’idü’l-cümân fi ferâ’idi şu’arâ’i hâze’z-zamân= Ukûdü’l-cümân, thk. Kâmil Selmân el-Cubûrî, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005, 5/235-236.